

10. Мифы народов мира: В 2 т. – М, 1991, т.1.– 671 с.

11. Пугачова Н.Т. София Киевская как источник реконструкции модели мира древнерусской культуры// Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (историко-философские очерки). –К.: Наук. думка, 1988. – С. 119-125.

12. Голиченко Т.С. Славянская мифология и античная культура// Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (историко-философские очерки). – К.: Наук. думка, 1988.– С. 92-100.

13. Ruth Webb. The Aesthetics of Sacred Spase: Narrative, Metaphor and Motion in Ekphraseis of Church Buildings// Dumbarton Oaks Papers. – 1999, № 53. – Р. 59-74.

14. Никитенко Н.Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской. – К.: Слово, 2004. – 294 с.

15. Вільчинський Ю.М. Олександр Потебня як філософ. – Львів: ЛДУ, 1995. – 127 с.

16. Лозко Г. Деревя та куці//Українські символи. – К: Ред. часоп. Народнознавство, 1994. – 123 с.

17. Лелеков Л.А. Искусство Древней Руси и Восток. – М.: Советский художник, 1978. – 158 с.

18. Чеснов Я.В. Дракон: метафора внешнего мира// Мифы, культы и обряды народов Зарубежной Азии. – М.: Наука, 1986. – С. 63-64.

19. Шевелев И.Ш. Принцип пропорции. О формообразовании в природе// Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии.– М.: Стройиздат, 1986. – 200 с.

УДК 711.459.6 711. 122

Доц. М.К. Левицька, канд. мистецтвознавства –
Інститут народознавства НАН України

СИМВОЛ ДЕРЕВА В ОБРАЗОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Проаналізовано зображення дерева як поліваріантного символу в образотворчості Т. Шевченка та виявлено його семантичні рівні залежно від завдань, поставлених художником.

Ключові слова: Тарас Шевченко, символ, дерево, образна домінанта.

Doc. M.K. Lewytska – Ethnology institute national academy of science of Ukraine

The symbol of the tree in Taras Shevchenko's painting

The article concerns on analysis of the image of tree as a polyalternative symbol in T. Shevchenko's painting. The different semantic levels in dependence from putting by painter tasks is analized.

Keywords: Taras Shevchenko, symbol, tree, figurative dominant.

Поетична та малярська творчість Т. Шевченка, що належить до європейських мистецьких вершин, викликає сталий інтерес дослідників найрізноманітніших галузей гуманітарного знання. Із уважним вивченням життєвого та творчого шляху відкриваються невідомі факти біографії, змінюється датування окремих творів, сучасне літературознавство пропонує ґрунтовний, заглиблений до філософсько-екзистенційних основ аналіз поетичних творів, у мистецтвознавстві з'являються нові інтерпретації малярської та графічної спадщини Шевченка-художника.

Навіть побіжний огляд існуючої бібліографії про творчість Шевченка [1-7] та, особливо, безпосереднє знайомство із його мистецьким доробком засвідчують своєрідність образного мислення Шевченка-поета та вираження певних ідей засобами символічної образності у його живописній творчості. Органічна укоріненість всього образного ладу Шевченкової поетики, його

метафор та алегорій у систему народного міфо-поетичного світогляду доводилася неодноразово. Під цим оглядом, не випадковим є наш інтерес до такого архаїчного, змістовного, багаторівневого символу української культури, яким є символ дерева, який у Шевченковій образотворчості отримує полісемантичне прочитання та може бути зведений до рівня архетипу¹. Звертаючись до символу дерева у світовій та українській народній традиції варто нагадати комплекс понять, які втілює цей символ:

- це і дерево життя (*arbor vitae*) – в'язуча ланка між рівнями потойбічного/підземного – земного/білого світу та світу небесного [8, с. 171];
- дерево як символ циклічності світопорядку, уособлення вмирання і воскресіння;
- прадавня тотемічна функція дерева, із якою пов'язаний символ "дерева роду", генеалогічного дерева; у зв'язку із християнською традицією – дерево Ієсея як зображення родоводу Христа [10, с. 208; с. 260];
- дерево – як уособлення хреста і відкуплення на ньому гріхів людства Ісусом [11, с. 174];
- у пісенному фольклорі дерево часто стає персоніфікованим образом людини;
- у системі календарних обрядів та звичаїв українців – клечання на Трійцю, зелене дерево на вершечку новозбудованої хати [9, с. 52-53; с. 229].

Отже, завдяки засвоєному ще у дитинстві архетипному досвіду: календарні обряди, невіддільні від повсякденної практики, розмаїття пісень і балад, багатство народної орнаментики тощо, Шевченко у зрілій своїй творчості стає художником, до певної міри унікальним. Цю унікальність Шевченкової образотворчості добре демонструє полотно "Катерина". Своєрідність образно-знакового коду цього полотна у тому, що "...кожну постать, кожну складову композиції автор перетворює на символ – засіб винятковий у тогочасному професійному живопису, але традиційний в українському образотворчому фольклорі" [12, с. 35]. Могутнє дерево (а саме дуб – символ сили і довголіття) не випадкове у композиції цього твору, адже Шевченко, добре знаючи Біблію, міг переосмислити слова з книги пророка Ісайї: *"...бо стане те ви як той дуб, що листя всихає йому, і як сад, що не має води"* [13]. Про пошуки графічної і смислової виразності свідчить і рисунковий етюд 1842 р.) [2, с. 71] – стовбур дерева логічно замикає ближній план, а графічно-виразний рисунок гілля містить кілька емоційно-сміслових акцентів: суха гілка, спрямована на ківер Катерининою кривдника, гілля, що нависає над головою героїні, затінюючи частину її обличчя. Та особливе символічне значення тут має зелена гілка дуба, безжально відламана і кинута на шлях. Вона (за принципом композиційної аналогії) стає перегуком із трагічною долею героїні, – яка, порушивши звичаї та моральні приписи свого народу, відірвалася від здорового життєдайного кореня роду, і змушена пропасти/загинути як та відламана гілка (рис. 1). Тут можна достатньо обґрунтовано стверджувати, що у шевченковому полотні "Катерина" відобразився складний насичений полісемантичними образами романтичний світогляд митця, а зображення дерева художник підніс до ролі символу [14, с. 408].

¹ *Архетип* – прообраз, первинна природня ідея властива людині як суб'єкту колективного несвідомого (за К.Г. Юнгом)

Рис. 1.

Тонке емоційне відчуття природи у поєднанні із вродженою здатністю до поетично-алегоричного тлумачення її явищ по-особливому відобразилися у графічних творах Шевченка, де мотив краєвиду із деревами зайняв одне із важливих місць. В один із чарівних погожих днів червня 1857 р. (під час перебування в Новопетровському укріпленні) Шевченко нотує: *"Ничего не может быть в изни слаще, очаровательнее уединения, особенно перед лицом улыбающейся, цветущей красавицы матери Природы. Под ее сладким волшебным обаянием человек невольно погружается сам у себя и видит Бога на земле, как говорит поэт..."* [15, с. 17]. Світ природи, з її божественним ладом, гармонією, силою і красою у шевченкових краєвидах періоду заслання контрастує із моральним занепадом, виродженням людського суспільства, де вершиною поневолення людини стає принизлива армійська муштра. Особливо пригнічуюче на поета впливав казахський краєвид: *"...Пустыня, совершеннейшая пустыня, без всякой растительности, песок да камень... Смотря на эту безжизненность такая тоска одолеет, что сам не знаешь что с собой делать, и если б можно было мне рисовать, то, право, ничего не нарисовал бы: так пусто"* [16, с. 259].

Невипадково, одним із улюблених куточків стає для Шевченка т.зв. сад Новопетровського укріплення (властиво, це був звичайний город – кілька грядок з овочами та кілька молодих дерев), зображений на акварелі 1854 р. Акварель монохромна, вирішена майже як сепія: серед однорідної жовтаво-

сірої степової пустки приємним оживляючим контрастом виділяється соковита зелень молодих деревця. Художник відтворює не просто улюблений куточок, а переосмислює його як мотив протиставлення мертвотного пейзажу (пустка, безнадія, гнітючий відчай незмінності) та схилених під різким поривом вітру дерев (уособлення змін, надії на оновлення, перетворення пустелі і життя в ній) (рис. 2). Деревця, схилені вітром, але не зламані, стають символом витривалості перед життєвими незгодами.

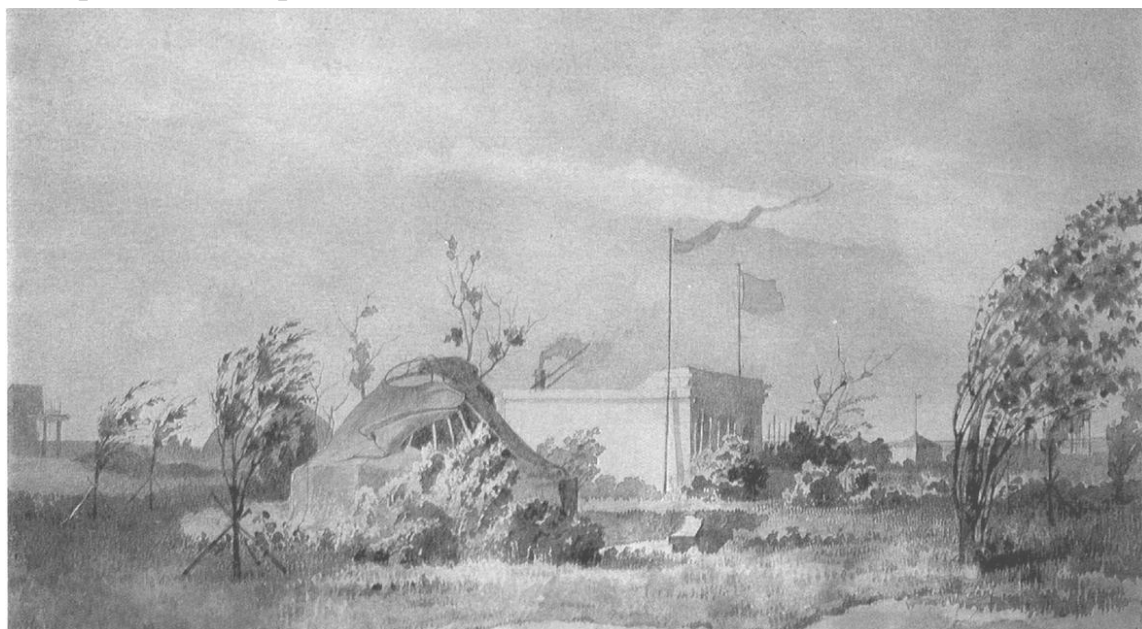

Рис. 2.

Глибиною символіко-алегоричного узагальнення позначені такі твори Т. Шевченка як акварель "Дерева у Ханга-Баба" (1857 р. НМШ), чи сепія "Мангишлацький сад" (1852 р.). В одному з листів до Бр.Залеського Шевченко ділиться споминами: *"С того времени как мы расстались с тобою, я два раза был на Ханга-Бабе, пересмотрел и переиспал все деревья и веточки, которыми мы с тобой любовались, и, признаются тебе, друже мой, заплакал. Не было с кем посмотреть на творение руки божией – вот причина слез моих"* [17, с. 272].

Урочище Ханга-баба, розташоване трохи віддалік форту, було місцем поховань місцевих жителів-кочовиків. Акварель Шевченка наділена надзвичайною силою емоційного враження і потужним символічним зарядом завдяки її композиційному вирішенню. Обрана автором низька лінія горизонту робить дерева на першому плані максимально масштабними, монументальними, їх графічно-чіткі, експресивні темні силуети різко виділяються на фоні похмурого неба. Елемент контрастного зіставлення вносить висвітлений пагорб зліва – його врівноважена пірамідальна форма ще більше підкреслює динамічні лінії гілля, похилені, викручені тіла-стовбури (рис. 3). Цікаво, що дослідник творчості Шевченка В. Яцюк, який особисто побував у місцях Шевченкового заслання стверджує, що художник не переносив фрагмент краєвиду безпосередньо на папір, а на основі кількох мотивів творив/синтезував потрібний йому образ [2, с. 73].

Рис. 3.

В акварелі "Дерева в Ханга-Баба" Шевченко лаконічними засобами розкриває глибинні теми – життя і смерті, тлінного і вічного; дерево тут стає символом могутньої вітальної сили, і, разом з тим – безмовним свідком марноти людського життя. Ця акварель Шевченка, за глибиною узагальнення та емоційним напруженням може бути зіставлена із творами експресіоністів XX ст.¹ [18].

Подібно у сепії "Мангишлацький сад" у могутності дерев-велетів, Шевченко надихає не тільки їх життєстверджуюча краса, сила і витривалість, здатність стояти наперекір обставинам, а й велич божественного творіння, якою позначена довколишня природа. Взагалі, хаотичне, на перший погляд, нагромадження кам'яних брил, покручених стовбурів, гілок з листям, що заповнюють увесь формат єдиним планом, своєю первозданністю навіває алюзії перших днів Творіння.

Підсумовуючи аналіз наведених тут творів Т. Шевченка можна переконливо стверджувати, що елемент символізму вводиться автором цілеспрямовано. Шевченко-художник через добре знайомі візуальні образи (і, зокрема, дерева) розкриває їх символічний універсалізм. Поліваріантність символу дерева обігрується Шевченком у цих, та багатьох інших живописних і графічних творах на рівні філософсько-екзистенційних життєвих засад митця.

Література

1. Яцюк В. Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації. – К.: Рада, 2003. – 237 с.
2. Яцюк В. Живопис – моя професія. Шевченкознавчі етюди. – К.: Рад. письменник, 1989. – 301 с.
3. Тарахан-Береза З.П. Шевченко – поет і художник. – К., 1985. – 359 с.
4. Смаль-Стоцький С.Т. Шевченко. Інтерпретації. – Черкаси: Брама, 2003. – 376 с.
5. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – К., 1997. – 187 с.
6. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Т. Шевченка. – К.: Часопис "Критика", 1998. – 206 с.

¹ Тут цікаво зіставити зображення Шевченком природи у серії "Живописна Україна", де автор акцентує гармонію і рівновагу між краєвидами та творінням людських рук, іноді підкреслює його ліричну настроєвість, елегантну поетичність. – Див. рис. 17, 18, 34, 43 [18].

7. Нахлік Є. Доля-Лос-Судьба. Шевченко і польські та російські романтики/ НАН України. Львівське відділення ін-ту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Львів, 2003. – 568 с.
8. Керлот Х.Э. Словарь символов. – Б.м.: reif-book, 1994. – 342 с.
9. Іліраіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ"Обереги", 1992. – 424 с.
10. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве. – М.: Крон-Пресс, 1996. – 467 с.
11. Овчинников А. Символика христианского искусства. – М.: Наука, 1999. – 396 с.
12. Яцюк В. "Катерина" відома і невідома/ Живопис – моя професія. Шевченкознавчі етюди. – К., 1989. – С. 8-37.
13. Книга пророка Ісайї, 1:30/ Святе письмо Старого і Нового заповіту. – Рим, 1991.
14. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. – К.: Дніпро, 2001. – 444 с.
15. Шевченко Т. Щоденник. Тв. у 5 т. – К.: Дніпро, 1985, т. 5. – С. 17.
16. Лист до А.І. Лизогуба (16 липня 1852 р.)/ Т. Шевченко. Вибрані листи. Тв. у 5 т. – К.: Дніпро, 1985, т. 5. – С. 259.
17. Лист до Бр. Залеського (6 січня 1854 р.)/ Т. Шевченко. Вибрані листи. Тв. у 5 т. – К.: Дніпро, 1985, т. 5. – С. 272.
18. Тарас Шевченко. Живопис, графіка. (Альбом, авт. – упор. Д. Степовик). – К.: Мистецтво, 1986. – 175 с.

УДК 330.101.5+330.837

Аспір. В.О. Поворозник¹ – Київський НУ
ім. Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЇ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Аналізується еволюція трактування категорії "інституції" представниками різних економічних шкіл. Визначаються основні сутнісні характеристики інституцій, а також їх значення для функціонування економічної системи.

*Doctorate V.O. Povoroznyk – Kiev National University of the
name of Tarasa Shevchenko*

Institutions as economic category

Evolution of interpretation of category "institutions" given by representatives of different economic schools is analyzed in the article. Main essential features of institutions and their significance for functioning of economic system are determined in the article.

Категорія "інституція" зайняла помітне місце в лексиконі сучасних економістів та політиків. Проте однозначного трактування і визначення даної категорії в економістів не склалось. Це свідчить про складність та багатогранність даного явища. В економічній літературі можна знайти чимало визначень та тлумачень категорії "інституція", які, подекуди, істотно різняться між собою, і залежать від специфіки проблематики, якою займається вчений. Адже відомо, що зміст того чи іншого поняття значною мірою визначається специфікою авторських наукових задач і відбиває той зріз, ту сферу суспільних відносин, що у кожному конкретному випадку є об'єктом розгляду. Тому необхідно більш детально висвітлити та поглибити розуміння сутності категорії "інституція".

Метою даної роботи є показати основні підходи до трактування інституцій, які були запропоновані представниками різних економічних шкіл та окреслити основні сутнісні характеристики інституцій.

¹ Наук. керівник: проф. В.О. Мандибура, д-р. екон. наук – Київський НУ ім. Т. Шевченка